

REDACTIE

JOHN
SCHEID

MILAN
MELOCCO

DATADESIGN

NICOLAS
GUILLERAT

HET ROMEINSE RIJK IN INFOGRAPHICS

Inhoud

Woord vooraf van John Scheid 6

Woord vooraf van Fik Meijer 8

Deel I. Grondgebied en bevolking van het Romeinse Rijk

Van stadstaat tot keizerrijk 10

Het Romeinse volk 22

Een mozaïek van steden 32

Deel II. Bestuur, religie en economie

Het Romeinse politieke systeem 36

De keizer en de dynastieën 44

Religie 52

De Romeinse economie 64

Deel III. De militaire macht van de Romeinen

De legioenen, instrument van de Romeinse dominantie 76

Rome, maritiem uit pragmatisme 98

Oorlogen en campagnes 104

I. Grondgebied en bevolking van het Romeinse Rijk

VAN STADSTAAT TOT KEIZERRIJK

Rome
350 v.C.

De lange geschiedenis van het oude Rome heeft ruim twee millennia geduurd, als we de Byzantijnse periode meerekenen. Hoewel er in de 10de eeuw v.C. op deze plaats al nederzettingen waren, werd Rome volgens de beroemde mythe in het jaar 753 v.C. gesticht. Het West-Romeinse Rijk viel in 476 n.C., maar het Oost-Romeinse of Byzantijnse Rijk, dat welvarender was en gemakkelijker te verdedigen, en dat vanuit Constantinopel werd bestuurd, hield stand tot de val in 1453.

Rome groeide snel en na enkele eeuwen domineerde het niet alleen het bondgenootschap met de omliggende steden, maar heel Midden-Italië. De machine was nu goed op stoom. Tijdens een aanval op het territorium van de gevreesde Samnieten en de Griekse kuststeden in Zuid-Italië vond Rome die andere expansieve grootmacht op zijn pad: Carthago, de hoofdstad van een rijk dat zich uitstreckte van Tunesië tot de kust van het

huidige Spanje, met inbegrip van Sicilië en Sardinië, waar ook Rome belangen had. In de periode tussen 260 en 146 v.C. voerde het drie oorlogen met de Carthagers, de Punische Oorlogen, die uitmondten in de totale verwoesting van Carthago. In de loop van deze conflicten had Rome meermaals aan de rand van de afgrond gestaan, vooral in de strijd met de Carthaagse legerleider Hannibal, die Italië in 218 v.C. was binnengevallen. De briljante veldheer met zijn superieure leger moest het uiteindelijk afleggen tegen de overmacht van het Romeinse bondgenootschap. Vanaf dat moment gold Rome in de mediterrane wereld als praktisch onverslaanbaar, want dankzij de vele allianties, die sinds de 5de eeuw v.C. sterk in aantal waren toegenomen, konden er snel nieuwe manschappen worden gemobiliseerd om de gesneuvelde soldaten te vervangen. Het Middellandse Zeegebied had er een geduchte oorlogsmachine bij.

Annexatie middels toekenning van volwaardig Romeins staatsburgerschap

Stichting van 'Latijnse' kolonies

Annexatie middels toekenning van Romeins staatsburgerschap zonder stemrecht

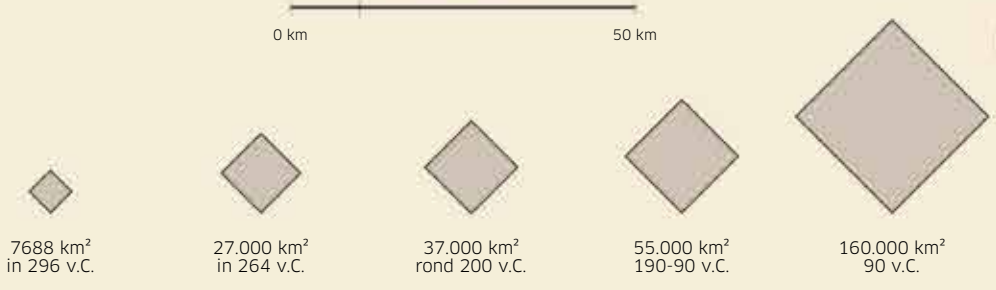
Met Rome middels een ongelijk verdrag 'verbonden' volkeren

Latium 350 v.C.

 Latium

 Uitbreiding van de stad in 369 v.C.

Italië 334 v.C.

Italië 290 v.C.

Italië 250 v.C.

Dat begrepen de Romeinse machthebbers ook. Ze bezetten de delen van Spanje die eerder bij het Carthaagse Rijk hoorden, alsmede Sicilië en Sardinië en uiteindelijk ook het grondgebied van Carthago zelf. Ze bemoeiden zich met de Griekse stadstaten, verwoestten de restanten van het Macedonische Rijk in Griekenland en Klein-Azië, en vestigden er een duurzame heerschappij. In de koninkrijken van Klein-Azië en Egypte maakten ze handig gebruik van de algehele chaos en rebellie als gevolg van de burgeroorlogen, door bondgenootschappen met de strijdende partijen te sluiten, en ook daar kregen ze in de loop van de 1ste eeuw v.C. de macht in handen. Aan het begin van onze jaartelling was het bekende deel van de wereld praktisch verenigd: het Romeinse Rijk besloeg de gebieden tussen Gibraltar en de Zwarte Zee, het Kanaal in het noorden en de Sahara en de Eufraat in het zuiden. In de 1ste eeuw kwamen daar nog delen van Duitsland, Oostenrijk en Roemenië bij,

evenals Engeland tot de Schotse grens en in het zuidoosten het land dat Arabia werd genoemd.

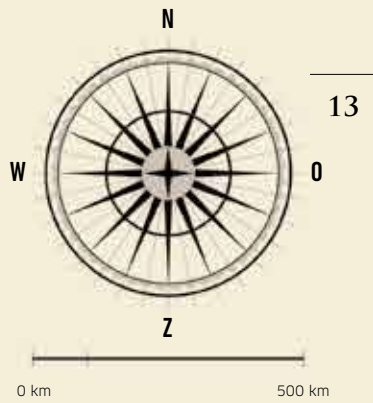
Rond het jaar 120 bereikte het Romeinse Rijk zijn grootste omvang en stuitte het op de natuurlijke grenzen van zijn macht. In het noorden zijn de Romeinen nooit verder gekomen dan de Muur van Antoninus, in Engeland, en de oevers van de Rijn en de Donau; in het zuiden bleef de Eufraat een onoverkomelijk obstakel, hoewel sommige koninkrijken ten oosten van de rivier zich incidenteel als vazal van Rome opstelden. Maar binnen die grenzen wisten de Romeinen en hun bondgenoten een eerste globalisering van de wereld te realiseren, die drie à vier eeuwen zou duren en tot intensieve uitwisselingen tussen alle regio's van de westerse wereld leidde. Dit conglomeraat viel pas uiteen toen de barbaarse volkeren het grondgebied in bezit namen.

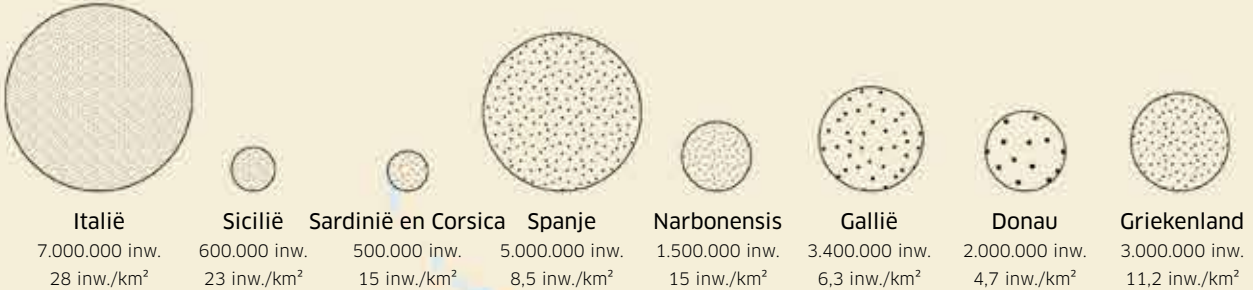
70.000.000
165 n.C.

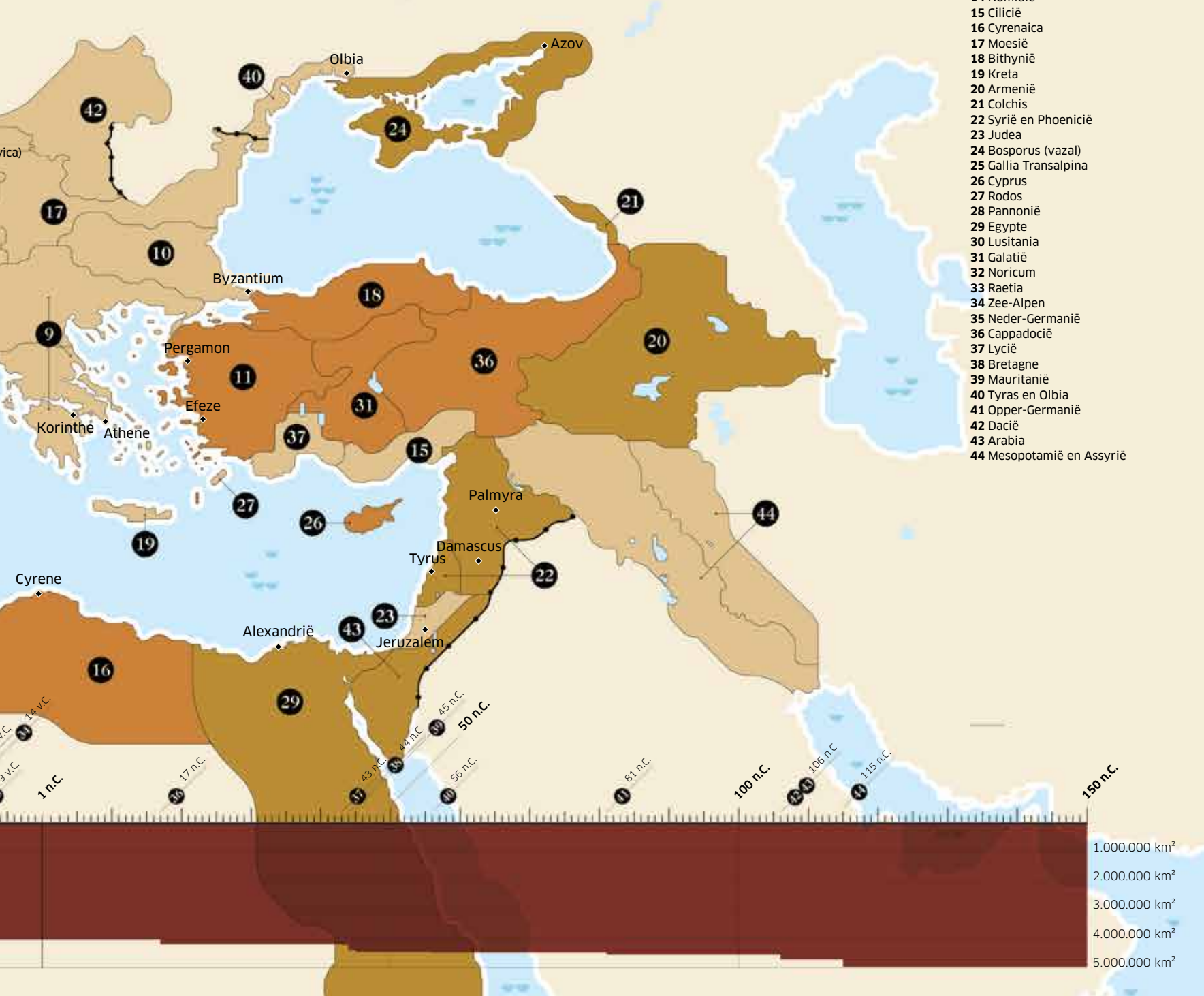
46.000.000
200 n.C.

Inwoneraantallen en bevolkingsdichtheid in het Romeinse Rijk 14 n.C.

- 1 Sicilië
- 2 Sardinië en Corsica
- 3 Illyrië en Dalmatië
- 4 Gallia Cisalpina
- 5 Malta
- 6 Baetica
- 7 Hispania
- 8 Africa Proconsularis
- 9 Peloponnesus
- 10 Thracië
- 11 Azië
- 12 Balearen
- 13 Gallia Narbonensis
- 14 Numidië
- 15 Cilicië
- 16 Cyrenaica
- 17 Moesië
- 18 Bithynië
- 19 Kreta
- 20 Armenië
- 21 Colchis
- 22 Syrië en Phoenicië
- 23 Judea
- 24 Bosporus (vazal)
- 25 Gallia Transalpina
- 26 Cyprus
- 27 Rodos
- 28 Pannonië
- 29 Egypte
- 30 Lusitania
- 31 Galatië
- 32 Noricum
- 33 Raetia
- 34 Zee-Alpen
- 35 Neder-Germanië
- 36 Cappadocië
- 37 Lycië
- 38 Bretagne
- 39 Mauritanië
- 40 Tyras en Olbia
- 41 Opper-Germanië
- 42 Dacië
- 43 Arabia
- 44 Mesopotamië en Assyrië

1.000.000 km²
2.000.000 km²
3.000.000 km²
4.000.000 km²
5.000.000 km²

De urbs

Tot de 4de eeuw lag Rome op de linkeroever van de Tiber, met uitzondering van Transtiberim. De oudste nederzetting besloeg alleen de Palatijn en het dal van het Forum, maar in de 6de eeuw v.C. omsloot de Servische Muur al een flinke oppervlakte. Het *pomerium* was de juridische stadsgrens, die Romulus ooit met zijn ploeg zou hebben getrokken. Daarbinnen hadden de magistraten het recht de *auspicia* (tekenen van de goden) te raadplegen en *templa* (tempels) te inaugureren, die behalve een religieuze ook een politieke functie hadden. Het grondgebied – met de daaraan verbonden rechten en plichten – werd meerdere keren uitgebreid, bijvoorbeeld in de 2de eeuw v.C., toen het pomerium een mijl werd verlegd. Maar Rome bleef zich uitbreiden, ook buiten deze grens. Er werd een nieuwe muur gebouwd, die de stad vanaf het jaar 274 geheel omsloot.

Het politieke leven speelde zich af op het Forum Romanum, het Forum Boarium en het Marsveld. De magistraten zetelden in de gebouwen rond het Forum Romanum, waar ook de senaat vergaderde en de *comitia tributa* (volksvergadering) werd gehouden. Het Marsveld lag buiten het pomerium; hier werden de militaire oefeningen gehouden en kwam de *comitia centuriata* bijeen, het mobiliseerbare deel van de bevolking. Op het Forum Boarium, dat aan de haven van Rome lag en waar goederen werden verhandeld, werd onder Augustus een theater gebouwd, naast de Tempel van Apollo.

De wijken ontwikkelden zich verder in de keizertijd. De Palatijn, waar keizer Augustus zich vestigde, groeide rond het begin van de jaartelling uit tot de paleisheuvel; hier verrees later ook het luxueuze paleiscomplex van Nero. Toen het Forum Romanum volgebouwd was werden er vijf nieuwe monumentale fora aangelegd. Het militair-politieke Marsveld werd vanaf de regeerperiode van Augustus uitgebreid met parken, badhuizen, tempels, altaren, het Mausoleum van Augustus en plaatsen waar graan aan de bevolking werd uitgedeeld. In het gebied tussen de Aventijn en de Aureliaanse Muur werden scheepswerven en loodsen gebouwd. Transtiberim (Trastevere) was in de eerste plaats een woonwijk rond een groot park. Ook in de 'buitenwijken' verrees steeds meer thermen en andere openbare gebouwen.

Voor volksvermaak en grote feesten had Rome het Circus Maximus, waar de wagenrennen en gevechten met wilde dieren werden gehouden. Andere circussen lagen op het Marsveld en (in de late Oudheid) op de rechteroever van de Tiber, op de plaats waar nu de Sint-Pieter staat. In de tijd van de Republiek werd het oude Forum Romanum ook voor lijkspelen gebruikt, gladiatorengevechten die werden gehouden bij de begrafenissen van rijke Romeinen. In het jaar 70 begon de Flavische dynastie met de bouw van het Colosseum, op het terrein van het Domus Aurea, het vroegere complex van Nero, dat werd ontmanteld om de herinnering aan de gehate keizer uit te wissen. Na de voltooiing werden de gladiatoren- en dierengevechten hiernaartoe verplaatst. Op het Marsveld liet Domitianus een odeum en stadion bouwen ter gelegenheid van de Capitoliijnse Spelen van 88.

De necropolen waren aanvankelijk op de Esquilijn en langs de uitvalswegen van Rome gesitueerd, maar in de keizertijd werden de eerste oude tufsteengroeven als onderaardse begraafplaats ingericht: de catacomben.

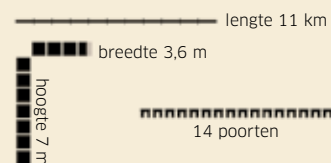

Pomerium

juridische grens van de stad Rome
- - - of de burgerlijke ruimte waarbinnen politieke, religieuze en openbare bijeenkomsten mochten plaatsvinden

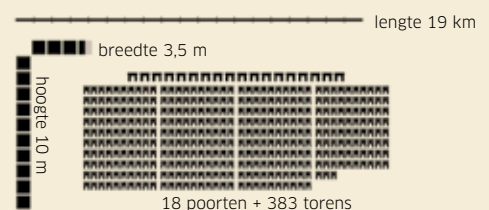
Servische muur

gebouwd 6de eeuw v.C.

Muur van Aurelius

gebouwd tussen 270 en 273 n.C.

- 1 Aqua Appia
- 2 Aqua Anio Vetus
- 3 Aqua Marcia
- 4 Aqua Tepula
- 5 Aqua Julia
- 6 Aqua Virgo
- 7 Aqua Alsietina
- 8 Aqua Claudia
- 9 Aqua Anio Novus
- 10 Aqua Neroniana
- 11 Aqua Trajana
- 12 Aqua Antoniniana

1ste eeuw n.C.

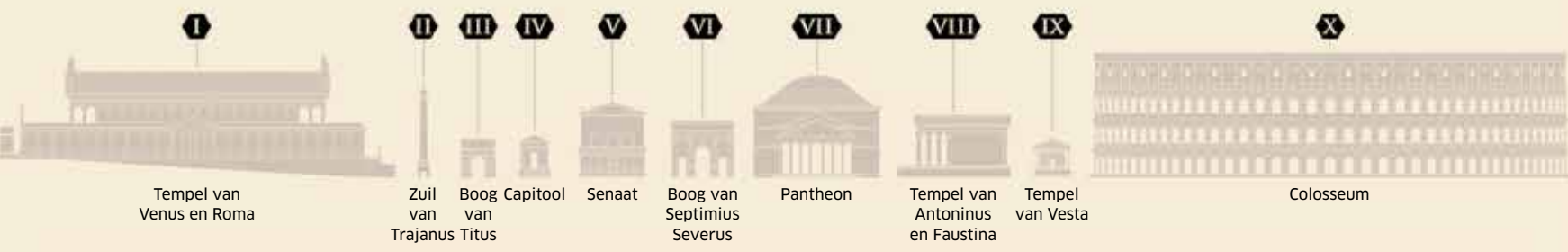
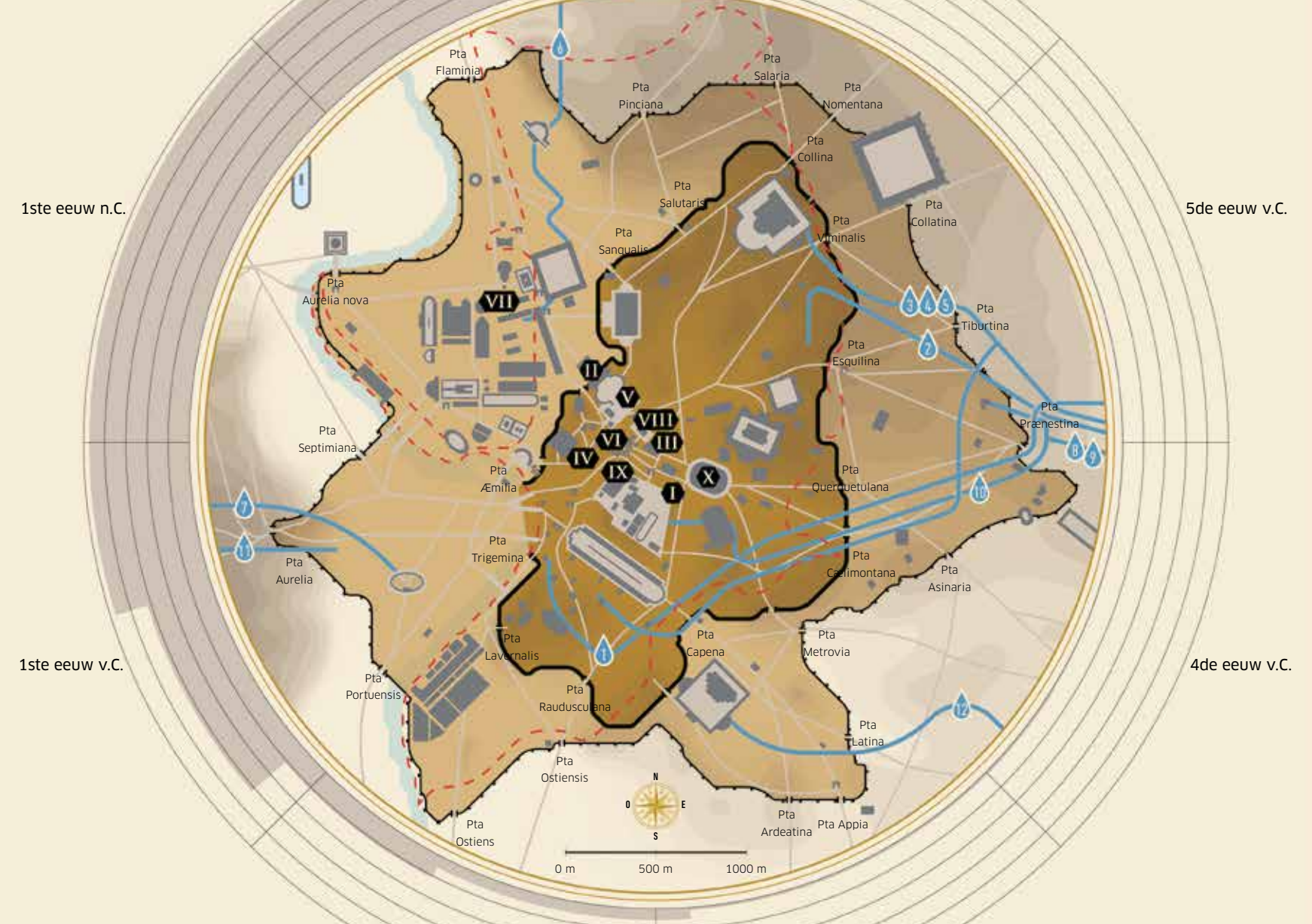
5de eeuw v.C.

1ste eeuw v.C.

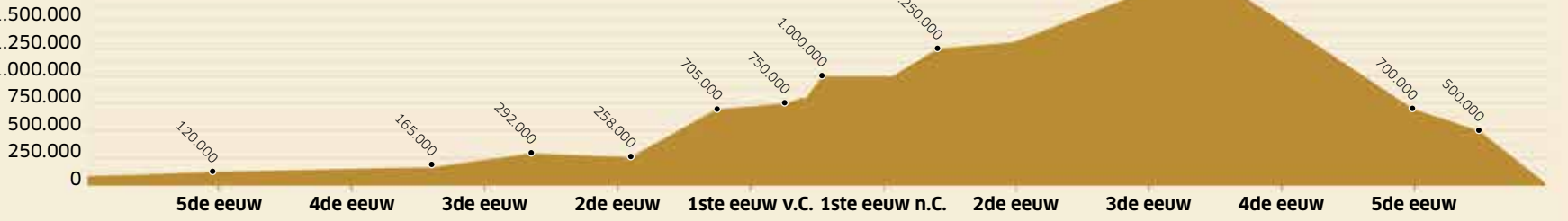
4de eeuw v.C.

2de eeuw v.C.

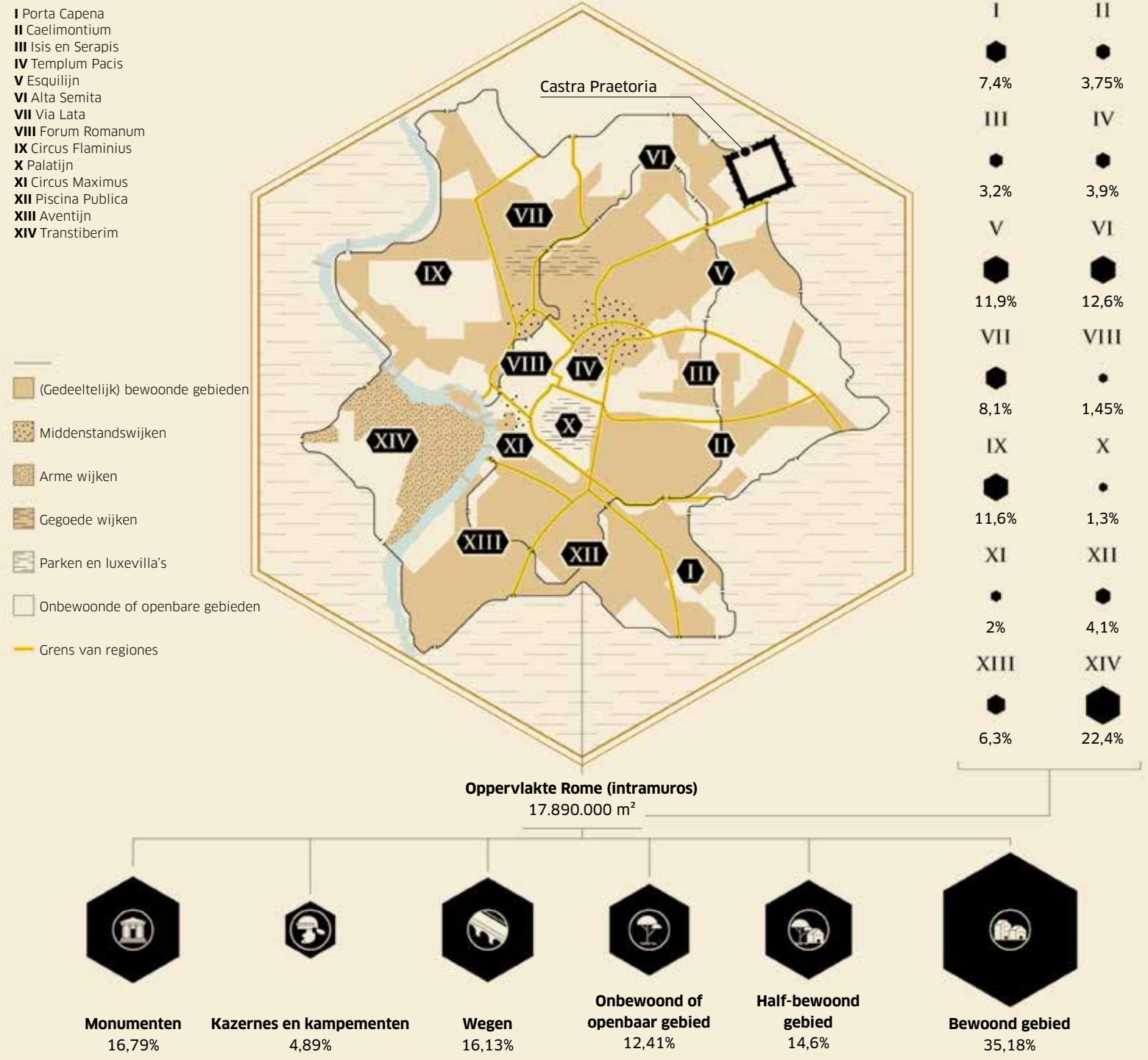
3de eeuw v.C.

Bevolkingsontwikkeling van Rome

De regioes van Rome 7 v.c.

De regioes

Tijdens de Romeinse Republiek bestond Rome uit vier grote stadsdelen: 1. Succusa, Caelius. 2. Esquiliijn. 3. Monti. 4. Palatijn. Tussen 12 en 7 v.c. verdeelde Augustus de moeilijk controleerbare oude stad in veertien *regiones* (districten) en die weer in *vici* (wijken: 265 onder de Flavische keizers, minstens 324 onder Constantijn). Elke *vicus* had een centrum, dat bestond uit een *compitum* (kruispunt) en een kleine tempel voor religieuze en feestelijke bijeenkomsten. Aan het hoofd van een *vicus* stonden twee voor een jaar gekozen *magistri*, vaak vrijgelaten slaven.

De armste inwoners van Rome bezaten geen transportmiddelen en woonden op een kluitje in het centrum, waar ze gemakkelijk toegang tot het politieke leven en de voedsel-distributie hadden. Alle belangrijke voorzieningen waren geconcentreerd in de districten IV, VIII, IX en XI. De 150.000 tot

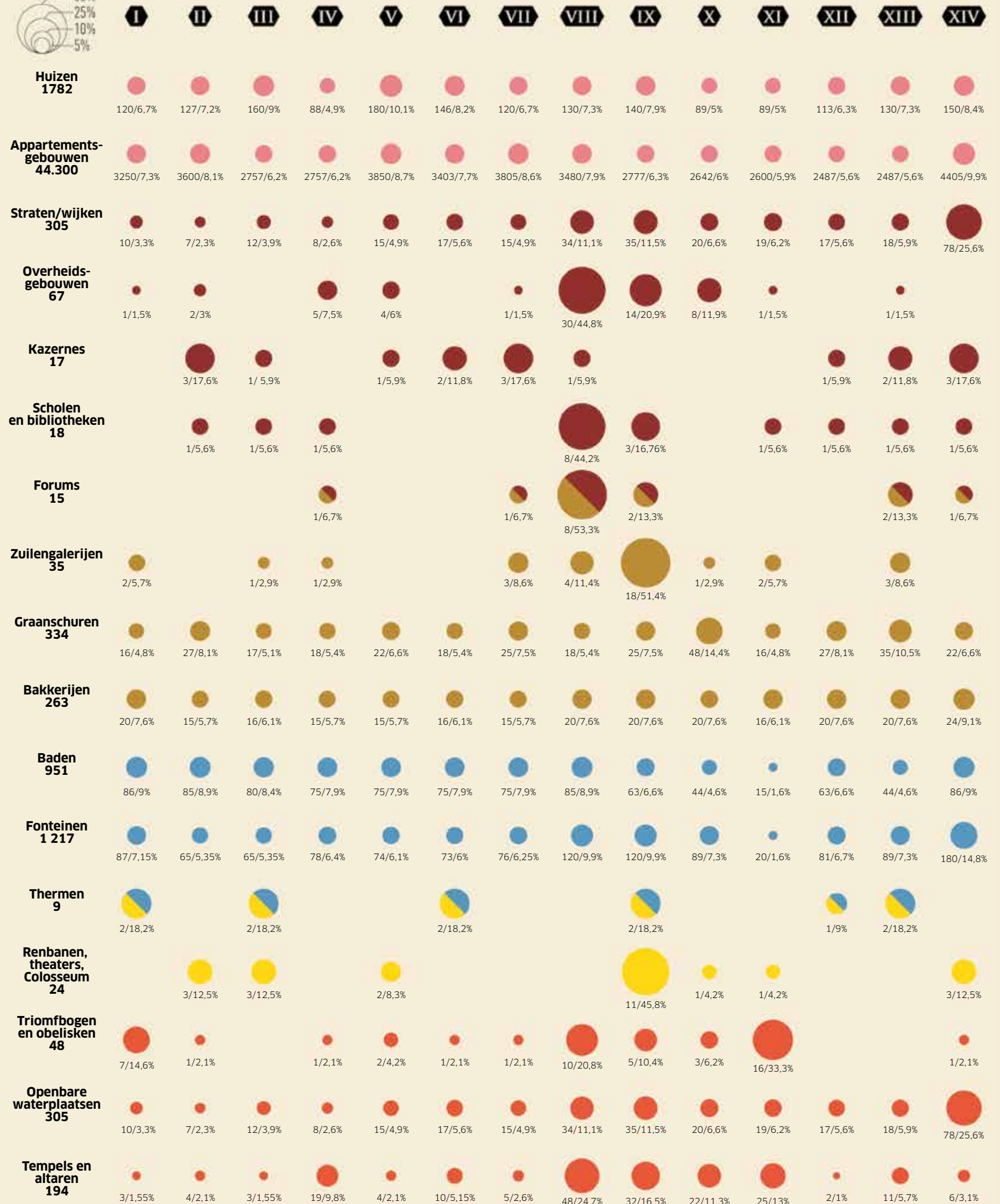
200.000 gezinshoofden die recht op gratis levensmiddelen hadden, gingen daar iedere maand graan en olijfolie halen. Ook kon men er het politieke leven volgen en aan religieuze feesten deelnemen, met banketten, de uitdeling van offervlees en afsluitende spelen. De elite had zowel een stadswoning als een huis in de grote parken buiten de stad.

Onder Augustus was het centrum bovendien het gebied van de openbare badhuizen; later werden die ook in andere districten gebouwd. De private en publieke thermen werden een steeds vertrouwder onderdeel van het straatbeeld, net als de fonteinen en bakkerijen. De veiligheid van Rome werd bewaakt door de *vigiles* (brandweer, een cohort van ongeveer 600 man voor twee regioes) en drie *cohortes urbanae* (politie-eenheden), die hun kazerne op het Marsveld hadden.

Bebouwing van de Romeinse regioes

4de eeuw v.C. (in aantallen en procenten)

■ Bewoning
 ■ Staat
 ■ Handel
 ■ Hygiëne
 ■ Vrije tijd
 ■ Religieuze en herdenkingsbouwwerken

De fora

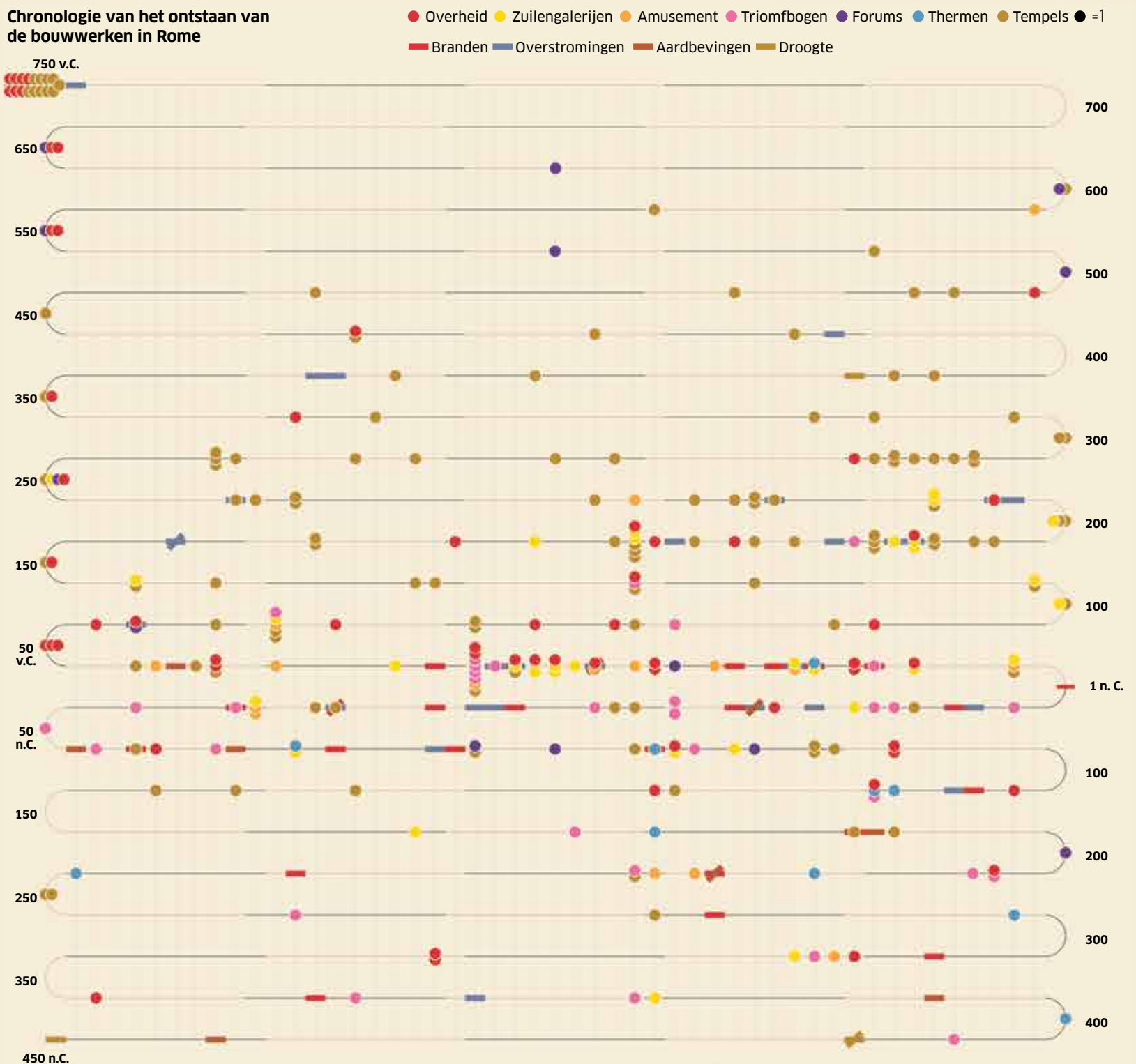
Het Forum Romanum was en bleef het politieke hart van Rome, zelfs toen de directe macht zich in de 1ste eeuw verplaatste naar het keizerlijk paleis, de senaatsgebouwen en de burelen van de keizerlijk prefecten. Het Forum bleef de plaats waar de rechters en magistraten hun ambt uitoefenden en waar zich de vele - traditionele en nieuwe - politieke en religieuze ritenspeelden, hetzij in de openlucht, hetzij in de basilica's.

Toen het oude Forum aan het eind van de Republiek uit zijn voegen barstte, werd er aan de noordzijde een reeks nieuwe fora aangelegd, genoemd naar de keizers Caesar, Augustus, Nerva, Vespasianus (Vredestempel) en Trajanus. Een deel van de institutionele functies, zoals de processen, het archief van de

prefect van Rome (Vredestempel), de Latijnse en de Griekse bibliotheek (F. van Trajanus, aan weerszijden van de zuil) en de sprekertribunes (F. van Augustus of Trajanus), verhuisde naar de portico's en zalen van de nieuwe fora. Bij het Colosseum verrezen de enorme Tempel van Venus en Roma (onder keizer Hadrianus) en de Basilica van Maxentius (4de eeuw), die net als andere basilica's een overdekt forum was.

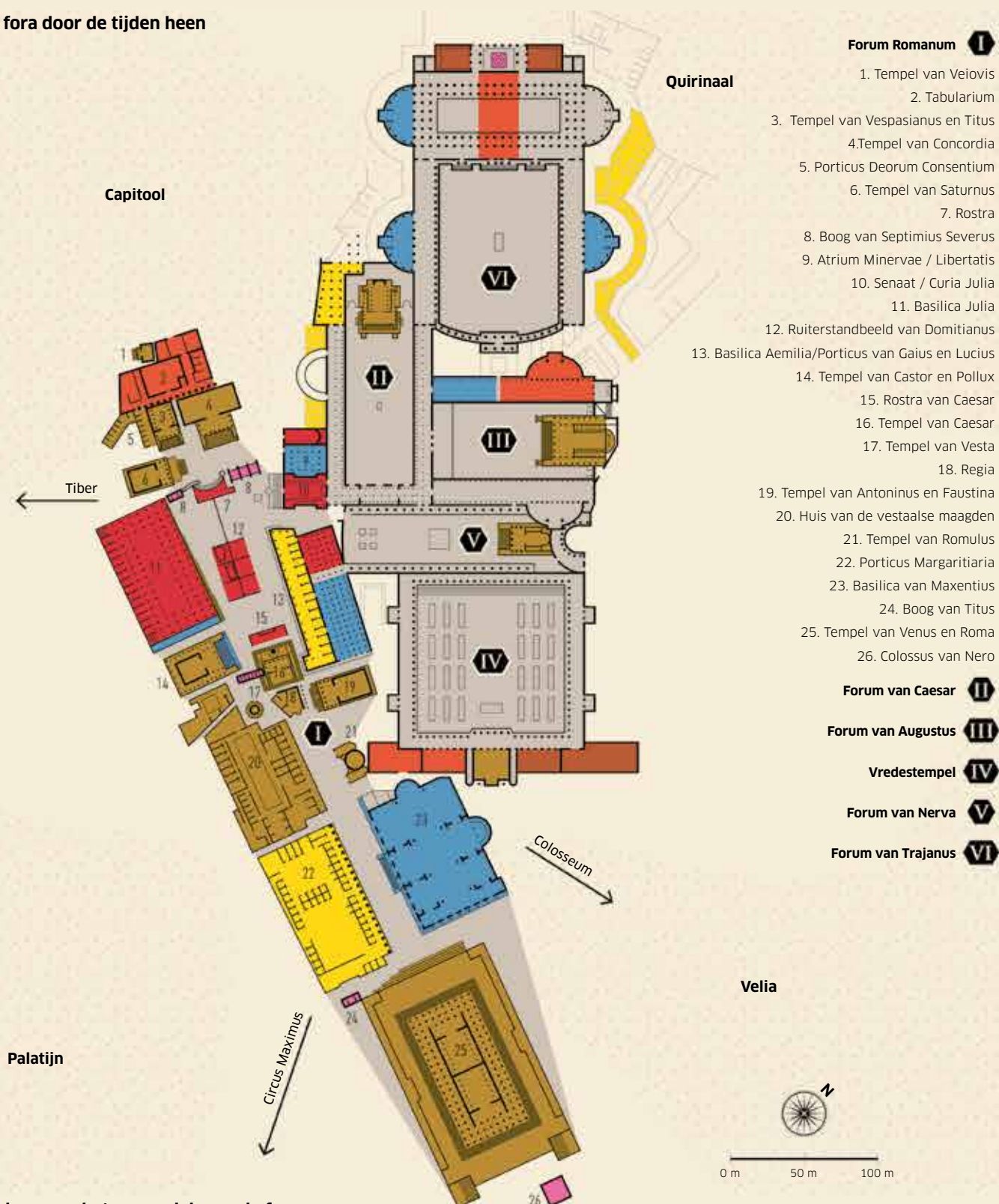
De fora, waar de grote Romeinse heerwegen op uitkwamen, waren in het noorden verbonden met het Marsveld, in het westen met het keizerlijk paleis en in het zuiden met het Colosseum, dus met alle andere belangrijke politieke en publiekscentra.

Chronologie van het ontstaan van de bouwwerken in Rome

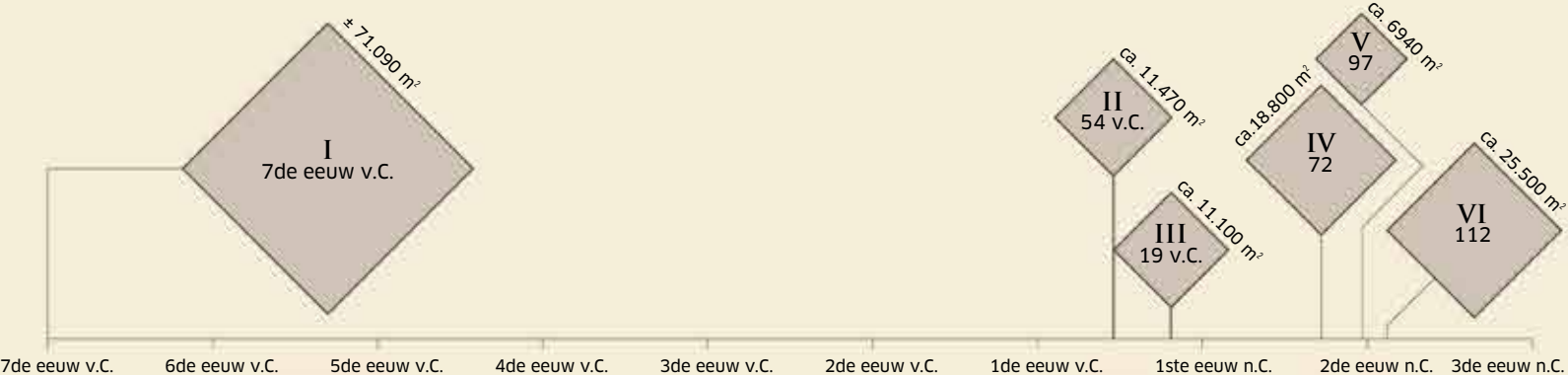
Plattegrond van de fora door de tijden heen

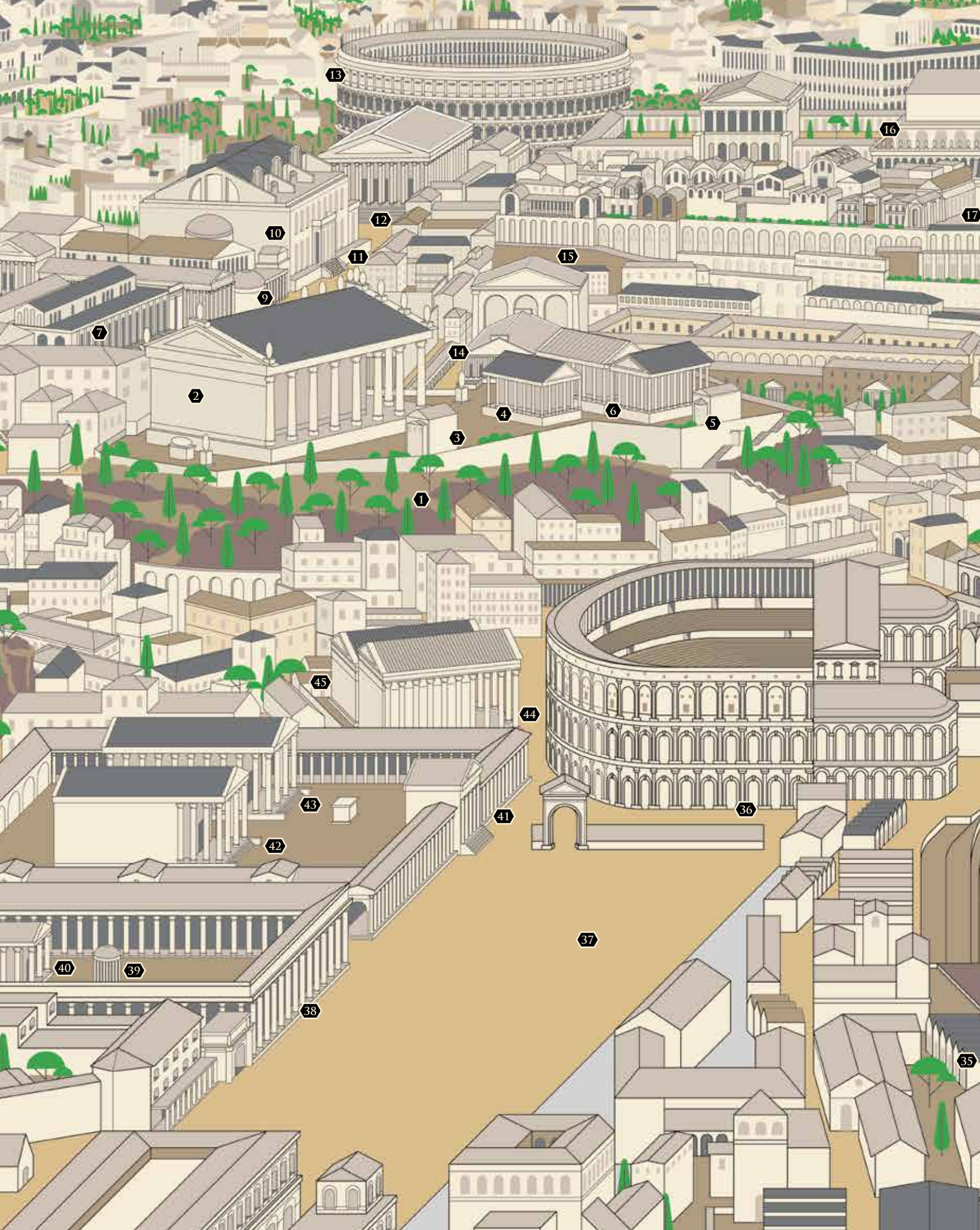
- Politiek
- Staatsinstellingen
- Festiviteiten
- Gerechtelijk
- Religieus
- Handel
- Bibliotheken
- Forums
- Heuvels

- Forum Romanum I**
1. Tempel van Veiovis
 2. Tabularium
 3. Tempel van Vespasianus en Titus
 4. Tempel van Concordia
 5. Porticus Deorum Consentium
 6. Tempel van Saturnus
 7. Rostra
 8. Boog van Septimius Severus
 9. Atrium Minervae / Libertatis
 10. Senaat / Curia Julia
 11. Basilica Julia
 12. Ruitersstandbeeld van Domitianus
 13. Basilica Aemilia/Porticus van Gaius en Lucius
 14. Tempel van Castor en Pollux
 15. Rostra van Caesar
 16. Tempel van Caesar
 17. Tempel van Vesta
 18. Regia
 19. Tempel van Antoninus en Faustina
 20. Huis van de vestaalse maagden
 21. Tempel van Romulus
 22. Porticus Margaritaria
 23. Basilica van Maxentius
 24. Boog van Titus
 25. Tempel van Venus en Roma
 26. Colossus van Nero
- Forum van Caesar II**
- Forum van Augustus III**
- Vredestempel IV**
- Forum van Nerva V**
- Forum van Trajanus VI**

Chronologie van de bouw en het oppervlak van de forums

13

16

17

10

12

15

11

9

14

7

2

3

4

6

5

1

45

44

43

41

36

42

37

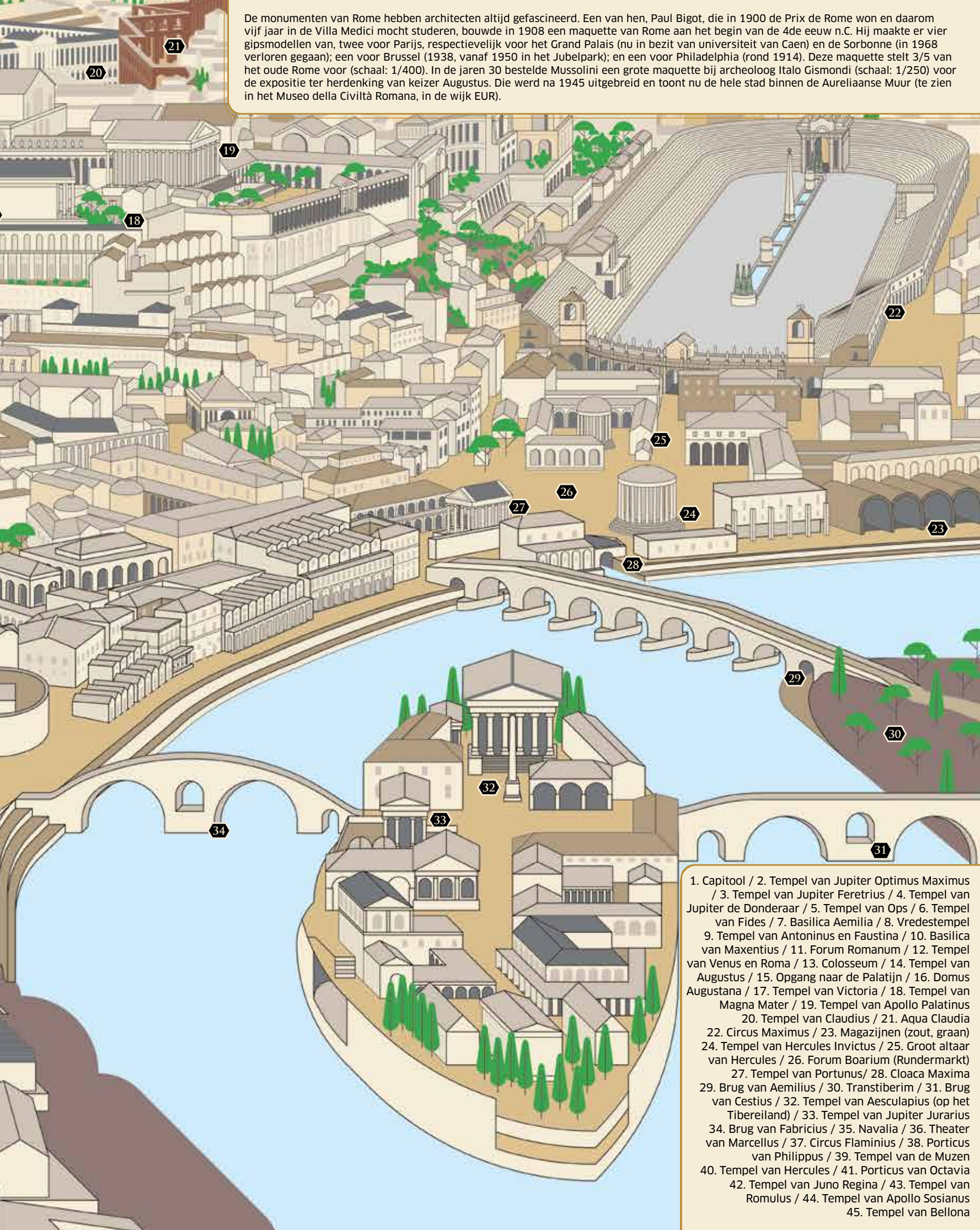
40

39

38

35

De monumenten van Rome hebben architecten altijd gefascineerd. Een van hen, Paul Bigot, die in 1900 de Prix de Rome won en daarom vijf jaar in de Villa Medici mocht studeren, bouwde in 1908 een maquette van Rome aan het begin van de 4de eeuw n.c. Hij maakte er vier gipsmodellen van, twee voor Parijs, respectievelijk voor het Grand Palais (nu in bezit van universiteit van Caen) en de Sorbonne (in 1968 verloren gegaan); een voor Brussel (1938, vanaf 1950 in het Jubelpark); en een voor Philadelphia (rond 1914). Deze maquette stelt 3/5 van het oude Rome voor (schaal: 1/400). In de jaren 30 bestelde Mussolini een grote maquette bij archeoloog Italo Gismondi (schaal: 1/250) voor de expositie ter herdenking van keizer Augustus. Die werd nu 1945 uitgebreid en toont nu de hele stad binnen de Aureliaanse Muur (te zien in het Museo della Civiltà Romana, in de wijk EUR).

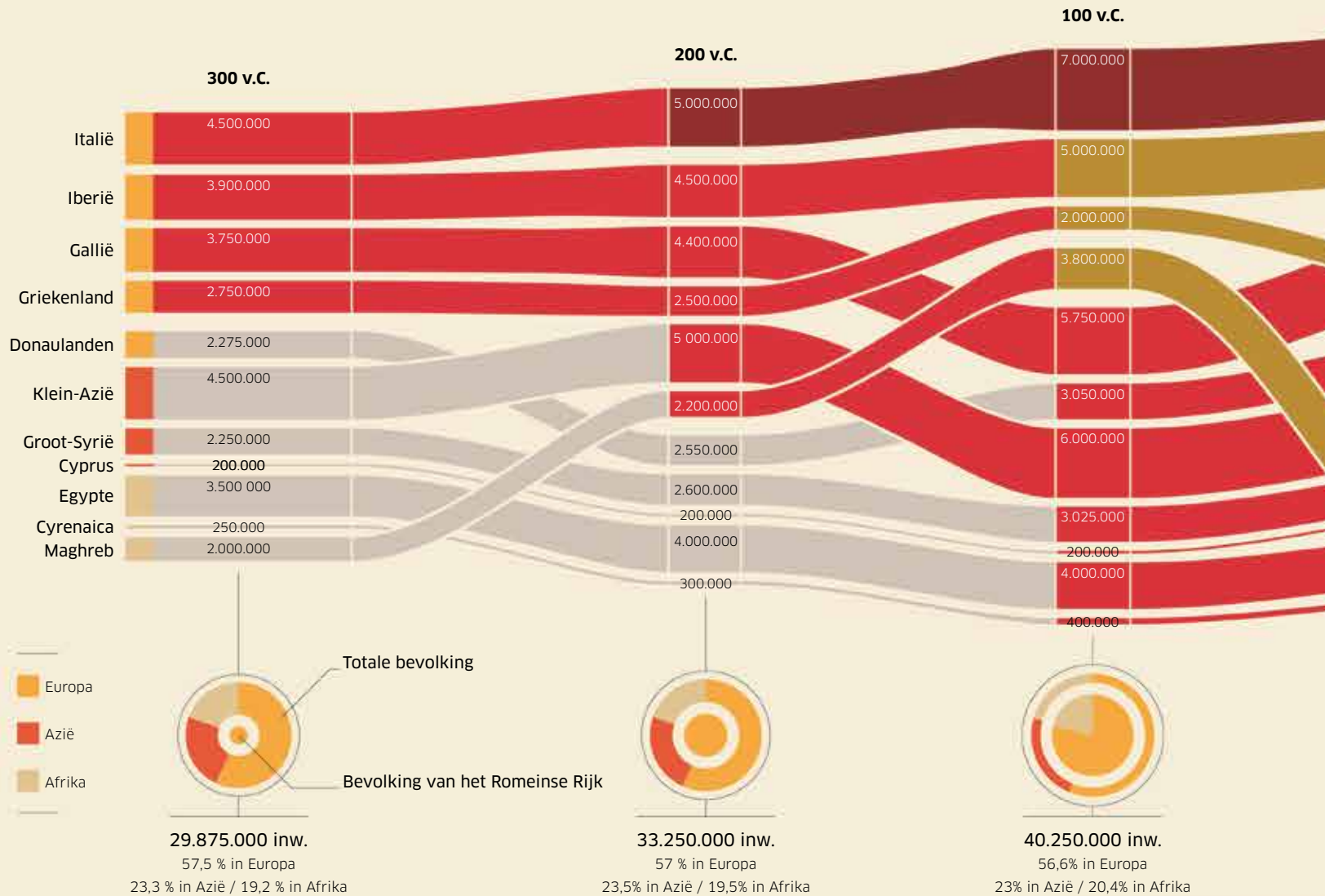
1. Capitool / 2. Tempel van Jupiter Optimus Maximus / 3. Tempel van Jupiter Feretrius / 4. Tempel van Jupiter de Donderaar / 5. Tempel van Ops / 6. Tempel van Fides / 7. Basilica Aemilia / 8. Vredestempel
9. Tempel van Antoninus en Faustina / 10. Basilica van Maxentius / 11. Forum Romanum / 12. Tempel van Venus en Roma / 13. Colosseum / 14. Tempel van Augustus / 15. Opgang naar de Palatijn / 16. Domus Augustana / 17. Tempel van Victoria / 18. Tempel van Magna Mater / 19. Tempel van Apollo Palatinus
20. Tempel van Claudius / 21. Aqua Claudia
22. Circus Maximus / 23. Magazijnen (zout, graan)
24. Tempel van Hercules Invictus / 25. Groot altaar van Hercules / 26. Forum Boarium (Rundermarkt)
27. Tempel van Portunus / 28. Cloaca Maxima
29. Brug van Aemilius / 30. Transtiberim / 31. Brug van Cestius / 32. Tempel van Aesculapius (op het Tibereiland) / 33. Tempel van Jupiter Jurarius
34. Brug van Fabricius / 35. Navalìa / 36. Theater van Marcellus / 37. Circus Flaminius / 38. Porticus van Philippus / 39. Tempel van de Muzen
40. Tempel van Hercules / 41. Porticus van Octavia
42. Tempel van Juno Regina / 43. Tempel van Romulus / 44. Tempel van Apollo Sosianus
45. Tempel van Bellona

HET ROMEINSE VOLK

Veranderingen in de bevolkingssamenstelling van het Rijk

3de eeuw v.-C.–6de eeuw n.C.

Deel van Rome Verovering Provincie Oost-Romeinse Rijk Neutraal
Keizerlijk bezit

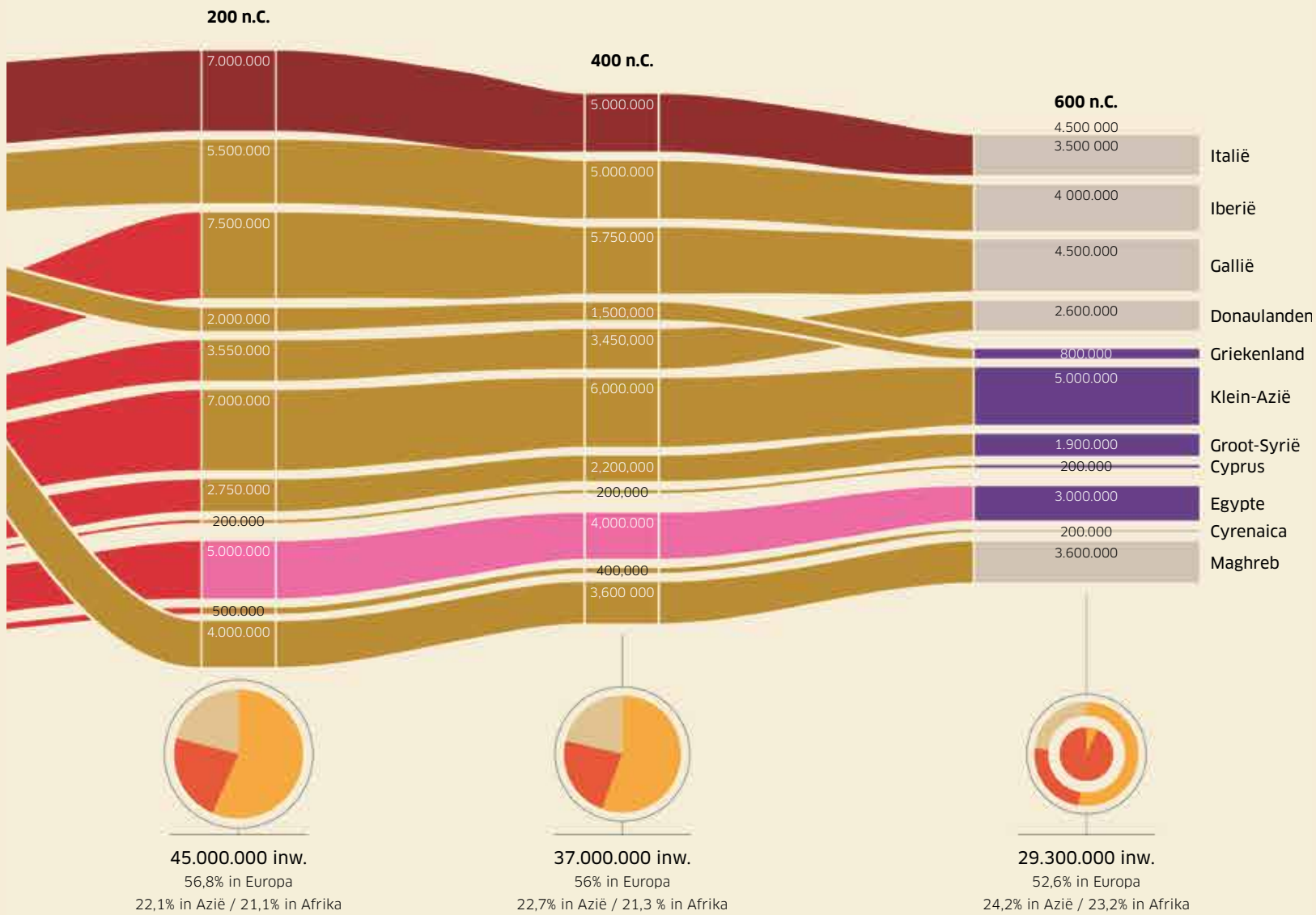

Ontwikkeling van de bevolking

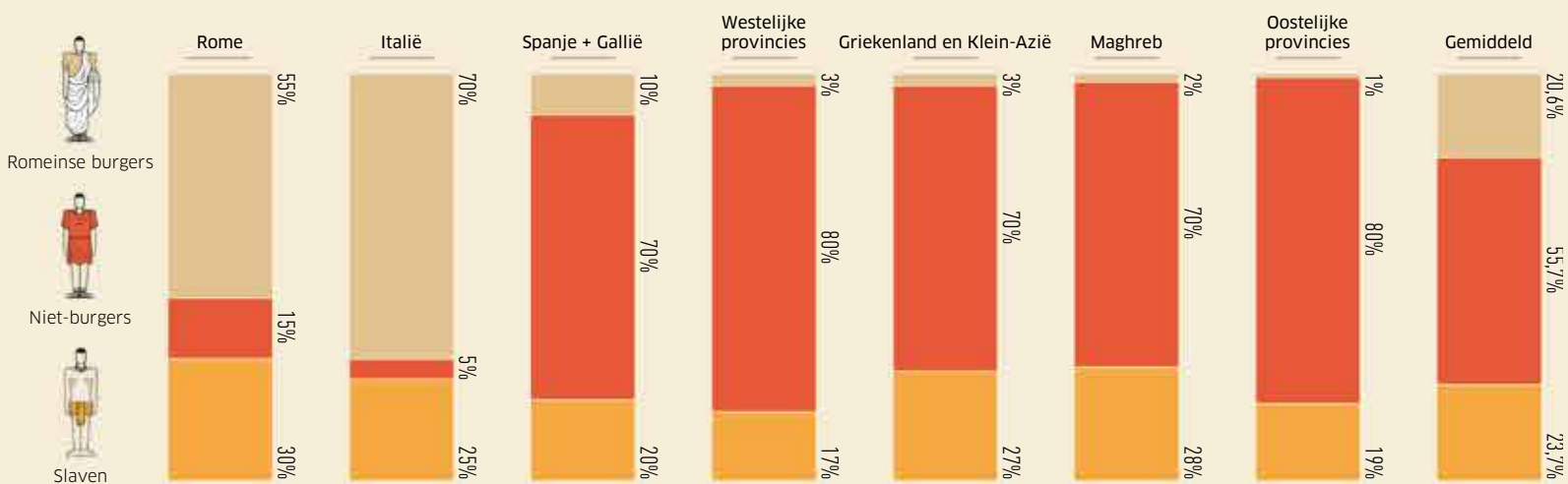
De demografie van de Oudheid is een complex onderwerp. De data zijn versnipperd, tegenstrijdig of incompleet en geven zeker geen doorlopend beeld. Om algemene statistieken op te stellen moeten wetenschappers de beschikbare gegevens dus extrapoleren. In het geval van Rome hebben we voornamelijk informatie over het aantal *cives* (vrije burgers), soms, maar niet altijd, met hun gezin. Andere bronnen geven globale cijfers over de mediterrane of Romeinse wereld, maar omdat veel geschriften tientallen keren zijn gekopieerd, is het cijfermateriaal vaak onbetrouwbaar geworden. De data vragen dus per definitie om een kritische benadering.

Het tweede probleem is de verdeling van de bevolking. De vroegste bronnen (vaak een volkstelling) geven doorgaans alleen informatie over het aantal vrije mannen, de Romeinse burgers. De eerste bruikbare gegevens over het aantal vrouwen, *liberti* (vrijgelatenen) en slaven dateren uit de keizertijd. Niet alle

slaven hadden dezelfde status en ze leefden onder verschillende omstandigheden, maar de bronnen zijn daar meestal niet duidelijk over. We weten dat sommige categorieën slaven, bijvoorbeeld de mensen die in de steengroeven en mijnen of op de grote boerderijen werkten, een zwaar, ellendig leven hadden, maar juist over deze groepen ontbreken exacte gegevens. Over de slaven en *liberti* in de steden weten we veel meer; hun levensomstandigheden waren soms aanzienlijk beter, soms zelfs beter dan die van de gemiddelde burger. Om al deze redenen moeten we uiterst zorgvuldig met de data omgaan en ons in de eerste plaats richten op de gegevens die wél betrouwbaar zijn.

Verdeling van de bevolking naar status 14 n.C.

Juridische status

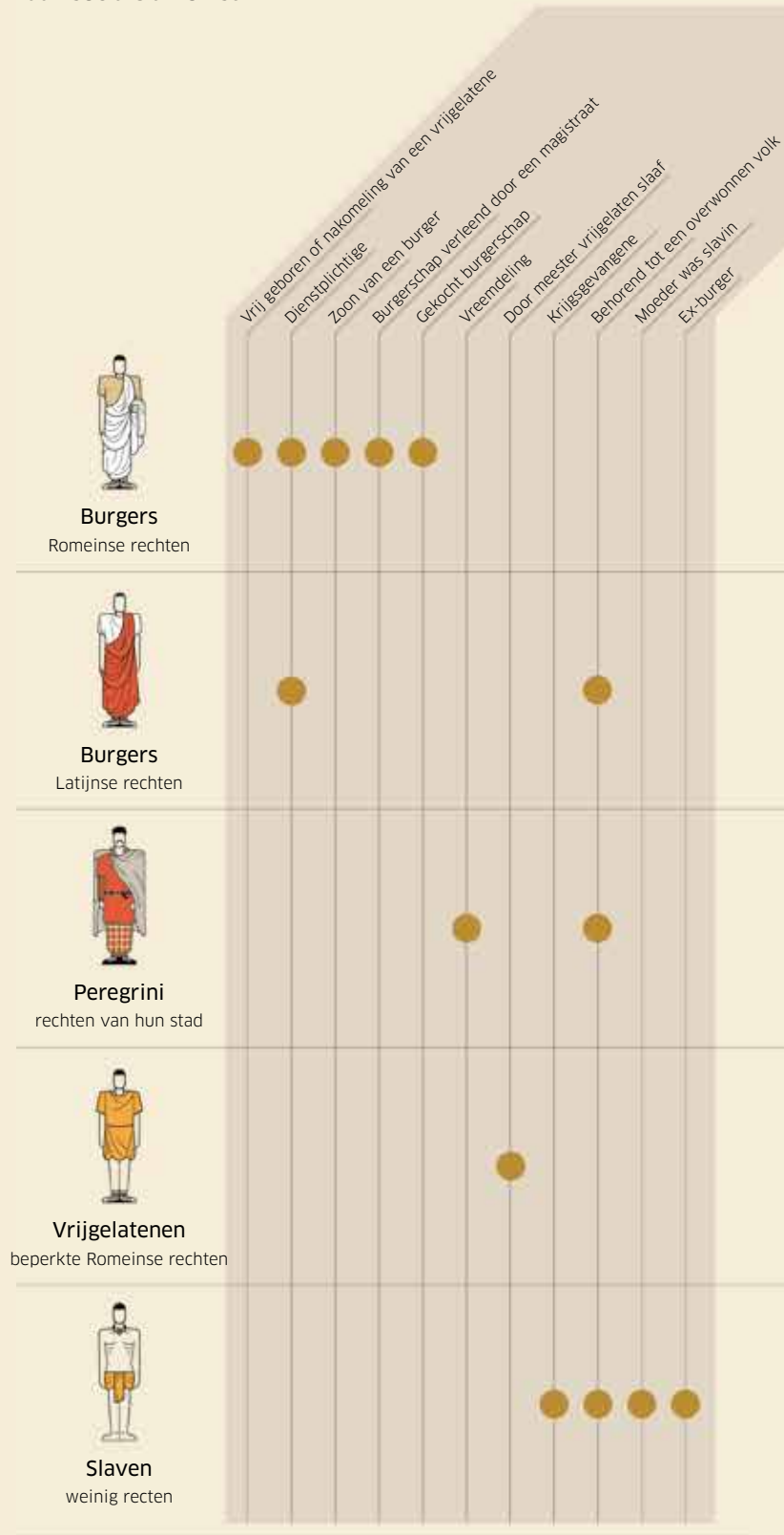
De samenlevingen van de oude mediterrane wereld maakten tussen de 4de eeuw v.C. en de 3de eeuw n.C. een sterke ontwikkeling door. Het sociale verkeer werd van oudsher bepaald door de status van de verschillende bevolkingsgroepen, wat door de inlijving in het Romeinse Rijk niet veranderde. Maar de ongekend lange heerschappij van de Romeinen over de westerse wereld heeft de sociale systemen wel sterk beïnvloed, vooral omdat onder het Romeinse recht ook de *peregrini* ('vreemdelingen', provinciaal onderdanen) en *liberti* (vrijgelaten slaven) burgerrechten kregen, het fundament onder iemands persoonlijke status. Hiermee onderscheidde Rome zich van bijna alle andere politieke entiteiten. In de Romeinse wereld had het individu een dubbele status: hij was burger van zijn eigen stad, wat hij tot zijn dood bleef, maar daarnaast kon hij ook Romeins burger worden en – als hij daarvoor de persoonlijke capaciteiten en benodigde financiële middelen had, anders gezegd uit een vooraanstaande familie kwam – carrière in de Romeinse politiek maken, *eques* (ridder) worden en zelfs senator. Deze situatie werd in 212 geïnstitutionaliseerd door het Edict van Caracalla, waardoor alle vrije mannen in het Rijk Romeins burger werden, tenzij ze voor zware misdaden waren veroordeeld. Daarmee bezaten ze een dubbel burgerschap, waar ook bijna niet aan te tornen viel: alleen de keizer had de macht iemand zijn burgerschap te ontnemen.

De enorme toename van het aantal burgers in het Romeinse Rijk was dus niet alleen het gevolg van de expansie, maar vooral van het feit dat alle vrije inwoners van de Romeinse provincies in 212 die status kregen. Vanaf dat moment telde het Romeinse Rijk ongeveer 40 miljoen burgers, oftewel bijna de gehele vrije bevolking van de westerse wereld. Het toekennen van burgerrechten aan onderworpen volkeren (vanaf de 3de eeuw v.C.) is uniek in de geschiedenis van het Westen. Alle vrije mannen in dat enorme rijk kregen daarmee dezelfde privileges als de Romeinen in Italië of Rome, maar tegelijkertijd waren ze nu ook, naast de wetten van hun eigen volk, aan het Romeinse recht onderworpen, wat consequenties had voor het ontstaan van de moderne rechtspraak. Elke burger die door een Romeinse of lokale magistraat was veroordeeld, of vreesde dat te worden, kon in beroep gaan bij de keizer, die in dezen het Romeinse volk vertegenwoordigde. De status van burger werd in de eerste plaats aan mannen verstrekt, maar in het verlengde daarvan genoten de vrouwen in het Romeinse Rijk ook meer rechten dan in andere delen van de mediterrane wereld.

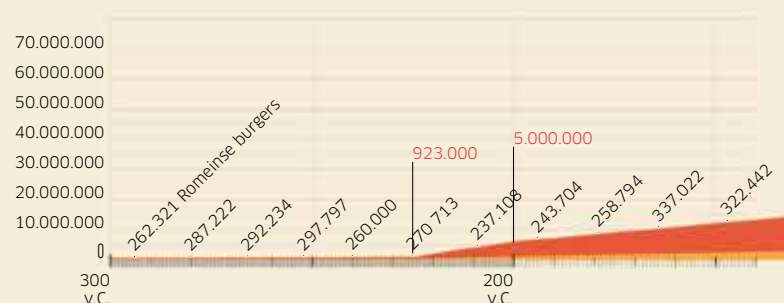
Een ander essentieel kenmerk van de antieke wereld was de slavernij, die tot het eind is blijven bestaan. Aanvankelijk telde het Rijk meer slaven dan burgers en peregrini (van wie we weinig weten), maar het Romeinse recht voorzag in de vrijlating van slaven en hun meesters maakten daar massaal gebruik van; in de beginjaren van de keizertijd zelfs zo massaal dat de autoriteiten het aantal vrijlatingen probeerde in te perken. Het ging hierbij vooral om slaven in de steden die voor gezinnen werkten. Beide partijen hadden voordeel bij hun vrijlating: de *liberti* werden een soort gezinslid van hun vroegere meester, kregen zijn familienaam en bleven verantwoordelijk voor de verzorging van hun *patronus* en diens kinderen. Bij overlijden vervielen al hun bezittingen aan het gezin. Een of twee generaties lang bleef het stigma van de slavernij nog aan hun nakomelingen kleven, wat bijvoorbeeld een politieke carrière in de weg stond, maar mettertijd vormden de *liberti* de meest dynamische laag van de samenleving. Ook de slaven van de steden of van de keizer konden worden vrijgelaten; in het Keizerrijk speelden de vrijgelaten keizerlijke slaven zelfs een uiterst belangrijke rol in het ambtelijke apparaat.

Juridische status verbonden aan sociale afkomst

Herkomst

Ontwikkeling van de bevolking afhankelijk van de status (aantallen)

Politieke rechten

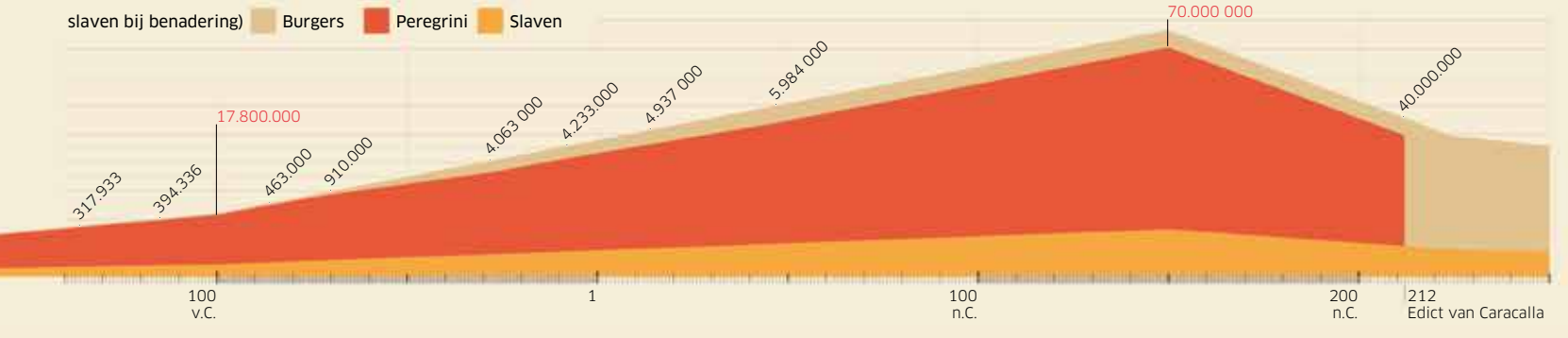
Burgerrechten

Wettelijke rechten en straffen

Plichten

slaven bij benadering Burgers Peregrini Slaven

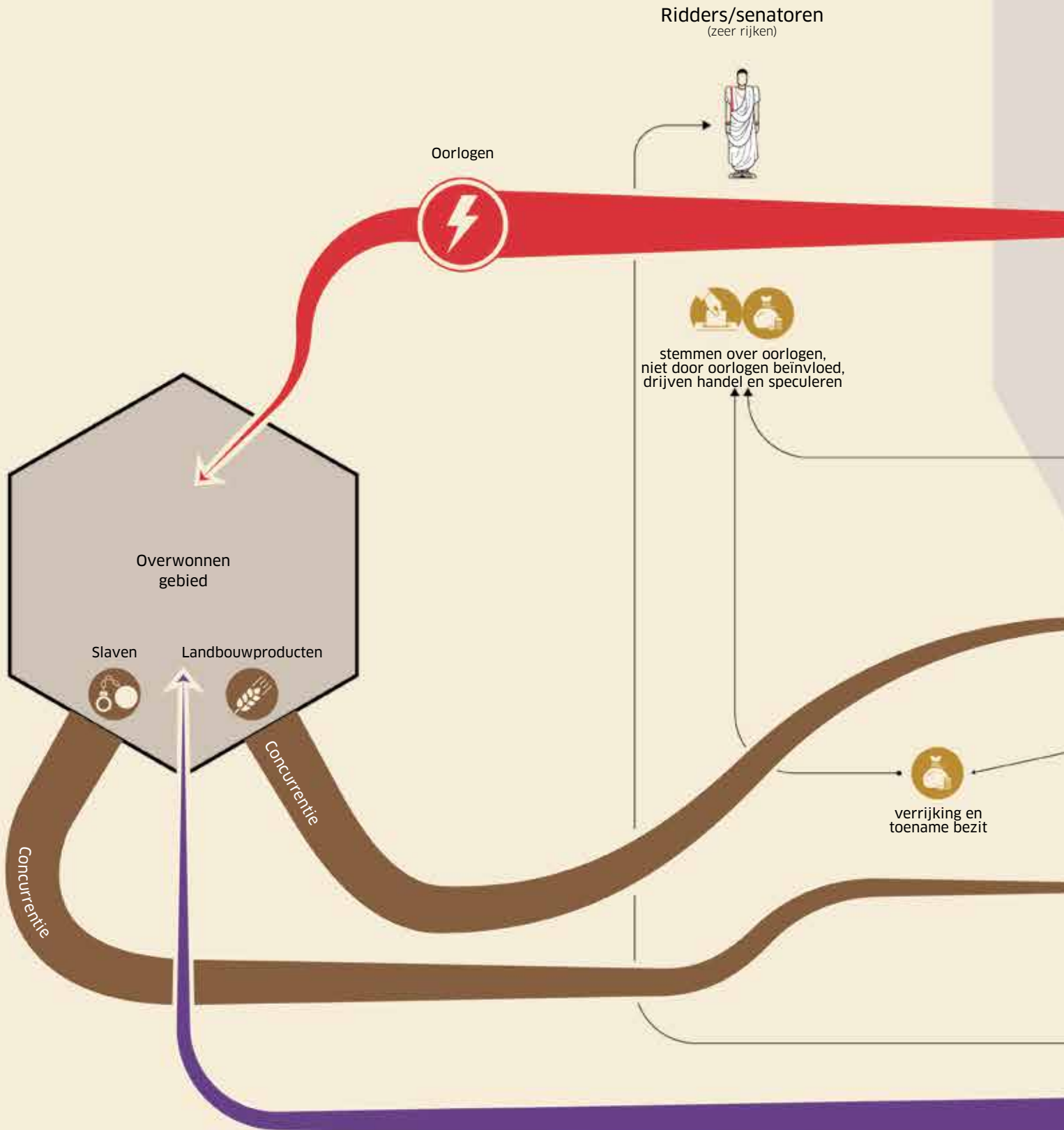

Sociale en politieke clientela

De inrichting van de Romeinse samenleving stelde op de vermogenspositie van groepen burgers, die elke vijf jaar door de twee censoren werd geschat, tot dit, vanaf Domitianus, administratief werd bijgehouden. Onder de Republiek, toen de samenleving op haar hoogtepunt was, vormden de ridders en senatoren de rijkste bevolkingsgroepen. Overigens waren senatoren voornamelijk ridders die in de politiek waren gegaan. Zij besteedden veel geld aan hun verkiezingscampagnes en *clientela*, en aangezien het senatoren niet was toegestaan handel

te drijven, zochten ze naar andere manieren om hun vermogen weer aan te vullen: nadat ze *praetor* en consul waren geweest probeerden ze gouverneur van een rijke provincie te worden, liefst (als ze daar de capaciteiten voor hadden) van een provincie waar oorlog werd gevoerd. Ridders streefden ernaar *centurio* of *tribunus* (krijgstribuun) van een legioen te worden. Later trachtten ze ook op andere manieren hun kas te spekken, bijvoorbeeld door zich in een provincie als belastingpachter aan te melden of door de expansie van Rome te financieren. Zij mochten onbeperkt handeldrijven.

Het systeem van de clientela (ten tijde van de Republiek)

Tegenover deze aristocratie stond het plebs, niet te verwarren met de onderklasse van proletariërs. Natuurlijk bestonden er wel arme plebejers, vooral in de steden, maar het waren voornamelijk handelaren of kleine grondbezitters en sommigen van hen waren zelfs welgesteld. Het plebs leverde ook de meeste manschappen voor de legioenen; de officieren kwamen uit het milieu van de ridders en senatoren. In tijden van economische of militaire tegenspoed kon het sociale systeem ontwricht raken, waardoor de onderlaag van het plebs in de clientela van een van de senatorenfamilies terecht kwam, die zodoende een grotere politieke achterban en dus meer macht kreeg. Uiteindelijk leidde

dit in de nadagen van de Romeinse Republiek tot ingrijpende veranderingen in de politieke structuur. Indirect was die ontregeling van het systeem ook een van de aanleidingen tot de Romeinse veroveringsoorlogen en burgeroorlogen.

Hoewel dit systeem in de periode van het keizerrijk nog standhield, kon het gouverneurschap niet langer worden aangewend als middel voor persoonlijke verrijking en werd de keizer opperbevelhebber van alle legioenen. Tot slot roepen we in herinnering dat naast deze vrije burgers een 'arbeidersklasse' functioneerde die bijna geheel uit slaven bestond.

